

Mariusz Ausz

(Maria Curie-Skłodowska University, Poland)

<https://orcid.org/0000-0001-7014-8164>

e-mail: mariusz.ausz@mail.umcs.pl

Rozwój sieci kolegiów w litewskiej prowincji pijarów w XVIII w.

*The Development of the Collegial Network in the Lithuanian Piarist Province
in the 18th Century*

ABSTRACT

This article presents the problem of the development Piarist collegia in the Lithuanian province. The Piarists arrived in the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1642. Until 1662, the Polish Piarist collegia belonged to the German province because only then a separate Polish province that had been established – a part of which also included the Hungarian vice-province – was approved by Pope Alexander VII. Thirty years later (in 1692) the Hungarian collegia formed their own province. In 1696, The Order's authorities constituted the Lithuanian vice-province, and in 1736 a separate Lithuanian province. The first Lithuanian provincial was Franciszek Torkwat Tyminski. In the second half of the 18th

PUBLICATION INFO					
				e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Mariusz Ausz, the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 4A Maria Curie-Skłodowska Square, Lublin 20-031, Poland					
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin					
SUBMITTED: 2023.02.02	ACCEPTED: 2023.09.18	PUBLISHED ONLINE: 2023.12.21			
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS			 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES		

century, it included the following monastic houses: Lithuanian Ščučyn, Lida, Vilnius (Collegium Nobilium, in 1774 the Piarists additionally took over the Jesuit monastery – Church of St. Raphael in Šnipiškės), Lužki, Ukmergė, Raseiniai, Liubeshiv, Dąbrowica, Panevėžys, Zelwa, Vitebsk, Dubrowna. After 1795, the collegium in Mezhirichi – which was the only one from the Polish province. Unfortunately, the collapse of the November Uprising marked the end of the Piarist education.

Key words: Piarists, Piarist collegia, education, Lithuanian Piarist Province

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia losy szkół pijarskich prowincji litewskiej. Do Rzeczypospolitej pijarzy przybyli w 1642 r. Do 1662 r. polskie kolegia pijarskie należały do prowincji niemieckiej, bowiem dopiero wtedy powstała zatwierdzona przez papieża Aleksandra VII odrębna prowincja polska, w skład której wchodziła również wiceprowincja węgierska. Trzydzieści lat później (w 1692 r.) kolegia węgierskie utworzyły własną prowincję. W 1696 r. władze zakonu powołały wiceprowincję litewską, a w 1736 r. samodzielną prowincję litewską. Pierwszym prowincjałem litewskim został Franciszek Torkwat Tymiński. W drugiej połowie XVIII w. na terenie prowincji znajdowały się kolegia w następujących miejscowościach: Szczuczyn Litewski, Lida, Wilno (Collegium Nobilium, w 1773 r. pijarzy przejęli pojezuicki klasztor oraz kościół św. Rafała na Śnipiszkach), Lužki, Wiłkomierz, Rosienie, Lubieszów, Dąbrowica, Poniewież, Zelwa, Witebsk, Dubrowna. Po 1795 r. kolegium w Międzyrzeczu Koreckim, które jako jedyne z prowincji polskiej znalazło się w zaborze rosyjskim, przyłączono do prowincji litewskiej. Po okresie świetności upadek kolegiów i szkół nastąpił po powstaniu listopadowym.

Słowa kluczowe: pijarzy, kolegia pijarskie, edukacja, Litewska Prowincja Pijarów

WPROWADZENIE

Początki Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Schollarum Piarum (od słowa *piarum* powstał skrót pijarzy¹), czyli po polsku Zakonu Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych, sięgają 1597 r. Założył go w Rzymie Hiszpan Józef Kalasancjusz – Jose de Calasanz. Załączkiem zakonu pijarów była założona przy pomocy proboszcza parafii św. Doroty, ks. Antoniego Brentano, szkoła w ubogiej dzielnicy Rzymu – Zatybrze. Była ona bezpłatna i dostępna dla wszystkich, a nauczanie odbywało się na poziomie elementarnym. Otrzymała nazwę Szkoły Pobożnej (Schola Pia)². W 1621 r. papież Grzegorz XV podniósł kongregację do stopnia zakonu z czterema ślubami uroczystymi: ubóstwa,

¹ Np. w Hiszpanii używa się nazwy *escolapios*, we Włoszech *scolopi*, w Niemczech *piaristen* lub *piaren*, Czechach *piariste*, na Litwie *pijorai*.

² F. Giordano, *Święty Józef Kalasancjusz twórca szkoły pijarskiej*, przeł. I. Stec-Sedecka, Kraków 1985, s. 35.

czystości, posłuszeństwa oraz bezpłatnego nauczania. 21 stycznia 1622 r. została wydana bulla papieża Grzegorza XV, która zatwierdzała konstytucje zakonu napisane przez Kalasancjusza w latach 1619–1621. Według nich nauczyciel pijarski powinien odznaczać się wielką miłością, cierpliwością oraz mieć wiele innych zalet charakteru. Dobór nauczycieli powinien być niezwykle staranny, tak jak ich wychowanie i wykształcenie.

Pijarzy do Polski przybyli w 1642 r. i otworzyli kolegia³ w Warszawie oraz Podolińcu na Spiszu. Do 1662 r. polskie kolegia pijarskie należały do prowincji niemieckiej, bowiem dopiero wtedy powstała zatwierdzona przez papieża Aleksandra VII odrębna prowincja polska, w skład której wchodziła również wiceprowincja węgierska. W 1692 r. kolegia węgierskie utworzyły własną prowincję, a w 1696 r. utworzona została wiceprowincja litewska. Pijarzy odegrali ważną rolę w dziejach polskiej edukacji, a najbardziej znaną postacią pozostaje bez wątpienia ks. Stanisław Konarski, który przeprowadził reformę szkolnictwa pijarskiego i założył w Warszawie w 1740 r. słynne Collegium Nobilium. Jednak nie mały udział w tym dziele miały także pozostałe kolegia i szkoły pijarskie.

POWSTANIE I STRUKTURA LITEWSKIEJ PROWINCJI PIJARÓW

W 1736 r. władze zakonu powołały samodzielną prowincję litewską. Pierwszym prowincjałem litewskim został Franciszek Torkwat Tymiński. Funkcję tę pełnił w latach 1736–1742 oraz 1748–1751. W tym czasie liczba kolegiów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów zbliżała się do 30⁴.

W XVIII w. funkcję prowincjałów pełnili:

1. Franciszek Torkwat Tymiński⁵ – 1736–1742 oraz 1748–1751,
2. Sebastian Wykowski⁶ – 1742–1748 oraz 1754–1757,

³ Kolegia, czyli placówki, w których funkcjonowała szkoła.

⁴ L. Picanoyl, *Brevis conspectus historico-statisticus ordinis scholarum piarum*, Romae 1932, s. 149.

⁵ Tymiński Torkwat Franciszek od św. Antoniego, imię świeckie Franciszek (1689–1763). Ur. 2 X w ziemi sandomierskiej. Pochodził z rodziny szlacheckiej herbu Nałęcz, syn stolnika i sędziego radomskiego. Do zakonu pijarów wstąpił 27 VIII 1705 r. w Lubieszowie, tam po odbyciu nowicjatu 28 VIII 1707 r. złożył śluby zakonne. Zmarł w Bastawiczach (?), majątku D. Monkiewicza, pochowany 24 VI w Lubieszowie.

⁶ Wykowski Sebastian od św. Jacka, imię świeckie Józef (1714–1758). Ur. 26 III, pochodził z woj. wileńskiego, do zakonu pijarów wstąpił 18 VIII 1735 r. w Lubieszowie. Tam po odbyciu dwuletniego nowicjatu 18 VIII 1737 r. złożył śluby zakonne, święcenia kapłańskie otrzymał z rąk bpa Kobielskiego. Zmarł 15 V w Zelwie.

3. Kasper Trzeszczkowski⁷ – 1751–1754 oraz 1760–1766,
4. Jan Chryzostom Straszewski⁸ – 1754–1760,
5. Felicjan Wykowski⁹ – 1766–1772,
6. Józef Kuszel¹⁰ – 1772–1775,
7. Michał Frąckiewicz¹¹ – 1775–1778,
8. Bonawentura Jarmański¹² – 1778–1781,

⁷ Trzeszczkowski Kasper (Gaspar) od Jezusa, imię świeckie Józef (1704–1776). Ur. 1 I na Podlasiu, do zakonu pijarów wstąpił 8 IX 1719 r. w Podolińcu na Spiszu, tam po dwóch latach nowicjatu 8 IX 1721 r. złożył śluby zakonne. Świecenia kapłańskie otrzymał z rąk bpa poznańskiego Jana Tarły. Zmarł 25 IV w Dąbrowicy.

⁸ Straszewski Jan Chryzostom od św. Kazimierza, imię świeckie Chryzostom (1713–1773). Ur. 30 I, pochodził z woj. trockiego, do zakonu pijarów wstąpił 3 VI 1729 r. w Poniewieżu. 3 VII 1731 r. w Lubieszowie złożył śluby zakonne, święcenia kapłańskie uzyskał z rąk bpa Zienkowicza. Zmarł 17 II w Rogowie, pochowany został w Poniewieżu.

⁹ Wykowski Felicjan od św. Stefana, imię świeckie Felicjan (1728–1784). Ur. 9 VI w ziemi krakowskiej, do zakonu pijarów wstąpił w Lubieszowie 3 IX 1743 r., śluby zakonne złożył po odbyciu nowicjatu 3 IX 1745 r., a święcenia kapłańskie otrzymał w Rzymie w 1752 r. z rąk patriarchy Konstantynopola De Rubeisa. Podczas pobytu w Rzymie w pijarskim Collegium Nazarenum studiował teologię i matematykę, został członkiem Akademii Arkadyjskiej. Przez pewien czas wykładał matematykę w powierzonym pijarom wiedeńskim Collegium Nobilium Loewenburgicum. Po powrocie do kraju uczył matematyki, m.in. w Dąbrowicy. Wśród współczesnych cieszył się opinią wybitnego matematyka i astronoma i określano go mianem *Copernicus redivivus*. W latach 1766–1772 prowincjał litewski, następnie przełożony konwiktu wileńskiego. Zwolennik KEN, na jej cześć opublikował *Wiersz złożony MDCCCLXXXIII*. W latach 1774–1777 współpracował z „Zabawami Przyjemnymi i Pożytecznymi”, publikując na łamach pisma kilka swoich utworów. W 1782 r. Stanisław August nagrodił go złotym medalem za tłumaczenie z języka francuskiego tekstu angielskiego pisarza S.D. Jenningsa *Widok rzeczywistości chrześcijańskiej wziętej w sobie samej*. Zmarł 18 X w Wojciechowicach w woj. sandomierskim.

¹⁰ Kuszel Józef od św. Michała, imię świeckie Józef (1735–1782). Ur. 25 VII, pochodził z województwa wileńskiego. Do zakonu pijarów wstąpił w Łużkach 26 VII 1750 r. Śluby zakonne złożył w 1752 r. w Lubieszowie, święcenia kapłańskie otrzymał w 1759 r. z rąk bpa Horaina. Zmarł 30 X w Upicie, przebywając u rodziny Staszewskich.

¹¹ Frąckiewicz Michał od św. Józefa, imię świeckie Michał (1730–1780). Ur. 29 IX, pochodził z województwa wileńskiego. Do zakonu pijarów wstąpił 9 VII 1747 r. w Wilnie. Po odbyciu dwuletniego nowicjatu w 1749 r. złożył śluby zakonne w Lubieszowie. Zmarł w Szczuczynie 27 X.

¹² Jarmański (Jurmański, Iurmański, Furmański) Bonawentura od św. Franciszka, imię świeckie Franciszek (1725–1784). Ur. 14 X, pochodził z woj. brzeskolitewskiego. Do nowicjatu zakonu pijarów wstąpił 11 II 1744 r. w Lubieszowie, gdzie złożył śluby zakonne 13 II 1746 r. Uczył w szkołach pijarskich, przez 12 lat pełnił również obowiązki nauczyciela prywatnego u Radziwiłłów. Następnie regens konwiktu w Wilnie, w czasie walki jezuitów przeciw pijarom, podniósł poziom nauczania w konwiktzie i znacznie powiększył jego bibliotekę. W latach 1778–1781 prowincjał pijarów litewskich, następnie od 1781 r. aż do

9. Maciej Tukałło¹³ – 1781–1782,
10. Tadeusz Lang¹⁴ – 1782–1793,
11. Józef Wysłouch¹⁵ – 1793–1796,
12. Konstanty Jakucewicz¹⁶ – 1796–1803.

Rok przed powstaniem samodzielnej prowincji wiceprowincja litewska liczyła tylko sześć placówek. Zakończona niedawno wojna północna znacznie spustoszyła ziemie prowincji, co nie sprzyjało zakładaniu

---

śmierci rektor w Szczuczynie Litewskim. Tak pisał po wizytacji w 1782 r. o nim Piramowicz: „Znać po każdej rzeczy w kościele, domu i szkołach człowieka wybornego rozumu, rządnego, o dobro prawdziwe zgromadzenia swego i powszechne pożytki starownego”. Interesował się historią i geografią, wydał *Opuscula in iuvenum Radziwillorum et scholasticae iuventutis usum*; dzięki jego staraniom ukazał się także zbiór źródeł pt. *Decreta capitulorum generalium ordinis... Scholarum Piarum In Capitulo generali anno 1742 recognita posterioribus capitulis generalibus usque ad novissimum In Anno 1772 habitum iussu et mandato R.P. Bonaventurarae Jarmański a S. Francisco in Lithuania Provincia Praepositi Provincialis, in unum Volumen collecta A. D. 1780 Vilniae*. Zmarł 5 IV 1784 r. w Szczuczynie Litewskim.

¹³ Tukałło Maciej od św. Michała, imię świeckie Michał (1727–1807). Ur. 29 VIII w woj. wileńskim, do zakonu pijarów wstąpił w Lubieszowie 28 VIII 1741 r. W szkołach pijarskich – prof. retoryki. W 1778 r. uczestniczył w Rzymie w kapitule generalnej i został wybrany asystentem generalnym. Następnie w latach 1781–1782 pełnił funkcję prowincjała litewskiego. Pracował także jako nauczyciel prywatny u Radziwiłłów w Słonimiu. Tłumacz j. włoskiego i francuskiego prac religijnych: *O porządku nabożeństwa Chrześcijan etc.*, Wilno 1787, *Krótki zbiór życia św. Józefa Kalasantego*, Wilno 1807, przekłady z j. włoskiego. Z francuskiego przetłumaczył *Początki zdrowej filozofii zgodne z początkami religii*, Wilno 1789. Wydał także dwutomową pracę pt. *Apteczka domowa zawierająca zbiór leków po większej części prostych*, Wilno 1789. Zmarł 19 I w Lubieszowie.

¹⁴ Lang Tadeusz od Niepokalanego Poczęcia NMP, imię świeckie Tadeusz (1741–1796). Ur. 7 VII, pochodził z woj. wileńskiego, do zakonu pijarów wstąpił 18 VIII 1756 r. w Lubieszowie, tam odbył nowicjat i 22 VIII 1758 r. złożył śluby zakonne. Może być mylony z innym pijarem Langiem Tadeuszem od św. Antoniego żyjącym w latach 1730–1765. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1765 r. Nauczyciel w szkołach pijarskich, m.in. w 1781/1782 rektor domu wileńskiego, a w okresie 1782–1784 rektor w Szczuczynie Litewskim. Pełnił też ważne funkcje w zakonie, m.in. był prowincjałem litewskim w latach 1782–1793. Zmarł 19 IV w Szczuczynie Litewskim.

¹⁵ Wysłouch Józef od św. Zenona, imię świeckie Adam (1734–1800). Ur. 24 I, pochodził z woj. brzeskolitewskiego do zakonu pijarów wstąpił w Lubieszowie 10 VII 1749 r. Po odbyciu dwuletniego nowicjatu złożył śluby zakonne 10 VII 1751 r. Pełnił wiele urzędów administracyjnych w zakonie, w latach 1782–1787 członek kolegium w Lubieszowie. Od 1787 r. po mianowaniu na asystenta prowincjała przebywał w Wilnie. W latach 1793–1796 stał na czele prowincji litewskiej. Zmarł 23 I w Szczuczynie Litewskim.

¹⁶ Jakucewicz Konstanty od św. Józefa, imię świeckie Jakub (1735–1812). Ur. 25 VII w woj. mińskim, do zakonu pijarów wstąpił 6 VIII 1750 r. w Lubieszowie, tam 27 VIII 1752 r. złożył śluby zakonne, a 8 XII 1759 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Zmarł 5 IX w Lubieszowie.

kolejnych fundacji. Nowa prowincja była znacznie skromniej uposażona, miała dużo mniejsze możliwości rozwoju niż prowincja polska. Prowadziło to do pewnych konfliktów: pijarzy litewscy domagali się przekazania trzech kolegiów z prowincji polskiej: Szczuczyna Mazowieckiego, Chełma i Łukowa. W tej sprawie do władz zakonu pisał w liście z 12 czerwca 1737 r. jeden z mecenasów pijarów litewskich – książę Michał Serwacy Wiśniowiecki¹⁷. Obie prowincje mimo podziału ściśle ze sobą współpracowały. Słusznie zauważył Jarosław Kurkowski, że „[n]a uboższych, słabszych gospodarczo, rzadziej zaludnionych obszarach Litwy, w znacznie większym stopniu niż w Koronie powodzenie fundacji zależało od zaangażowania, statusu materialnego i znaczenia rodów sprawujących nad nimi opiekę”¹⁸. Dla pijarów litewskich byli to m.in. Scypionowie, Sapiehowie, Denhoffowie, Wiśniowieccy, Dolscy.

Tabela 1. Kolegia wiceprowincji litewskiej w 1735 r.

Miejscowość	Liczba zakonników	Liczba nauczycieli	Liczba uczniów
Dąbrowica	18	4	120
Wilno	15	8	450
Poniewież	10	4	140
Werenowo	3	2	60
Lubieszów	50	3	50
Szczuczyn	brak danych	brak danych	brak danych

Źródło: AGSP, Regestum Provinciarum, Provincia Poloniae, Status Domorum Provincia Polono-Lithuana 1735, sygn. 56A, nr 8, nlb.

Prowincja powoli stabilizowała się i rozwijała. Przybywało zakonników i nowych kolegiów.

W roku szkolnym 1755/1756 stan osobowy pijarów litewskich wynosił 140 zakonników: 85 księży, 16 kleryków, 14 braci zakonnych, nowicjuszy I roku – 5, nowicjuszy II roku – 9, nowicjuszy braci

¹⁷ Archivio generale delle Scuole Pie [dalej: AGSP], Regestum Provinciarum, Provincia Lithuania [dalej: RPPL], sygn 59A, nr 4, k 4a–4d. Pijarzy litewscy powoływali się na dokument erekcyjny wiceprowincji litewskiej z 30 I 1696 r., w którym Chełm wpisany został jako rezydencja wiceprowincja i dom studiów teologicznych. Kolegia w Szczuczynie Mazowieckim i Łukowie leżały najbliżej granic nowej prowincji. Dodatkowo w przypadku Szczuczyna argumentowali, że mieli wkład w jego powstanie. Ostatecznie kolegia pozostały w prowincji polskiej. Jarosław Kurkowski błędnie wymienił Międzyrzecz Korecki i Drohiczyn, ten ostatni był jeszcze w rękach jezuitów. Patrz: J. Kurkowski, *Bernard Syruć (1731–1784)*, Warszawa–Lida 2009, s. 7.

¹⁸ J. Kurkowski, *Bernard*, s. 7.

zakonnych – 9 i 2 tercjarzy¹⁹. Dla porównania w obu prowincjach w 1772 r. zgromadzenie liczyło 498 zakonników. Prowincja polska miała 363 zakonników (320 kapłanów, 37 kleryków, 6 braci), a litewska 135 zakonników (93 kapłanów, 17 kleryków i 25 braci)²⁰.

Tabela 2. Kolegia prowincji litewskiej pijarów w latach 1788–1789

Miejscowość	Liczba zakonników	Liczba kleryków	Liczba braci	Ogółem
Dąbrowica	7	2	4	13
Lubieszów	9	2	5	16
Szczuczyn	9	2	3	14
Wilno	22	15	4	41
Poniewież	7	2	–	9
Lida	6	2	1	9
Wiłkomierz	7	1	2	10
Łużki	8	–	–	8
Rosienie	5	2	1	8
Dubrowna	11	–	–	11
Suma	91	28	20	139

Źródło: AGSP, RPPL, sygn. 59A, nr 3, k. 6a–6h.

Bolączką prowincji były skromne fundusze oraz mała liczba zakonników, co nie pozwalało na dynamiczny rozwój szkół. Skromne życie i ciężka praca pedagogiczna nie miały zbyt wielu zwolenników. O warunkach życia w kolegiach tak pisał ks. Jozafat Wojszwiłło, pijar i kronikarz prowincji litewskiej²¹:

Szklanka grzanego piwa na śniadanie, trzy potrawy na obiad a dwie na wieczerzę lub tylko przekąska w dniach postu, z tego, co urosło w domowej zagrodzie albo na polu były całym pożywieniem, bo chyba owoce dość kiedyś przybywały a napojem woda, piwko; miodek zaś pokazywał się w czasie uroczystości na osłodę. Wódki młodzi ani kosztowali, sami tylko starzy pokrzepiali się i to niektórzy małym kieliszkiem w razie potrzeby. Kawy i herbaty nieznano ani nawet z imienia; cukier używał się tylko na lekarstwo to ziołem a wino

¹⁹ AGSP, RPPL, sygn. 59A, nr 13, k. 18a–18b.

²⁰ *Zakony męskie w Polsce w 1772 r.*, red. L. Bierkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, Lublin 1972, tab. 56 i 57.

²¹ Jozafat od Wniebowzięcia NMP Wojszwiłło (Wojszwiłło) (1800–1872). Do zakonu pijarów wstąpił w 1821 r.

Mapa prowincji polskiej i litewskiej z 1737 r.

Źródło: AGSP, Regestum Provinciarum Provincia Poloniae, sygn. 56A.

w kościele do najświętszej ofiary lub jedynie ważnych gości. Przy takim życiu, przy takiej oszczędności wystarczyły drobne dochody²².

W drugiej połowie XVIII w. na terenie prowincji litewskiej funkcjonowały następujące klasztory: Dąbrowica, Lubieszów, Szczuczyn Litewski, Wilno (Collegium Nobilium, w 1773 r. pijarzy dodatkowo przejęli pojezuicki klasztor kościół św. Rafała na Śnipiszkach), Poniewież, Lida, Zelwa, Łużki, Rosienie, Wiłkomierz, Witebsk, Dubrowna oraz kilka rezydencji i parafii. Po 1795 r. kolegium w Międzyrzeczu Koreckim, które jako jedyne z prowincji polskiej znalazło się w zaborze rosyjskim, przyłączono do prowincji litewskiej, a w pierwszej połowie XIX w. w tej prowincji powołano kolegia: Połock i Petersburg. W 1807 r. w wyniku kolejnych

²² Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów [dalej: APPZP], Collegium Lidense [dalej: CL], sygn. 2, k. 63–64.

zmian politycznych translokowano do prowincji litewskiej kolegium drohiczyńskie.

KOLEGIA LITEWSKIEJ PROWINCJI PIJARÓW

Najstarszym domem zakonnym pijarów w prowincji litewskiej był klasztor w Dąbrowicy założony w 1684 r. z fundacji Jana Karola Dolskiego – marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego i starosty pińskiego. Do fundacji na rzecz zakonu nakłonił go spowiednik, pijar Ignacy Krzyżkiewicz. Wraz ze swoją pierwszą żoną Elżbietą z Ostrorogów dnia 2 maja 1684 r. zapisał zakonowi 46 000 florenów ulokowanych na majątku Dąbrowica z przeznaczeniem na utrzymanie 12 zakonników²³. Dnia 16 lipca 1695 r. fundator przeniósł ten zapis na dobra Strzelsk. Szkołę w Dąbrowicy otwarto już w 1684 r. Nauczano tu w klasach *infimy*, *gramatyki*, aż do *syntaksy*. Zabudowa w Dąbrowicy była drewniana. W 1705 r. została spalona przez Szwedów. W 1740 r., w czasach sprawowania funkcji rektora domu przez księdza Kazimierza Pniewskiego, odbudowano klasztor wraz ze szkołą, tym razem budynki szkoły były już murowane²⁴. Jan Karol Dolski ufundował także kolegium w Lubieszowie koło Pińska, zwane także od jego nazwiska Nowy Dolsk. Dnia 10 kwietnia 1689 r. rozpoczęto budowę drewnianego kościoła pod wezwaniem świętego Jana Apostoła Ewangelisty. Kościół wzniesiono na planie krzyża. Wewnątrz umieszczono pięć ołtarzy. Fundator zdecydował o przeniesieniu do kościoła obrazu Matki Boskiej, który dotychczas znajdował się w majątku w Telechanach. Obraz uważany za „słynący z cudów” umieszczono w bocznym ołtarzu, po lewej stronie. Dnia 1 października 1692 r. do Lubieszowa przybył prowincjał Wincenty Dymowicz i wyznaczył księdza Kazimierza Pniewskiego jako odpowiedzialnego za prowadzenie negocjacji z fundatorem. Dolski na nową fundację przeznaczył sumę 90 000 florenów.

Do Szczuczyna Litewskiego²⁵ (inaczej Lidzkiego lub Nowogródzkiego) w roku 1718 sprowadził pijarów podstoli witebski Jerzy Józefowicz Hlebicki związany więzami rodzinnymi ze słynnym rodem Scypionów²⁶. Po śmierci pierwszej żony Anny z Połubińskich Limontowej Jerzy

²³ *Kronika Kollegium Lubieszowskiego x.x. Pijarów*, oprac. A. Moszyński, Kraków 1876, s. 10.

²⁴ *Ibidem*, s. 43.

²⁵ Pijarzy posiadali także drugie kolegium w miejscowości o tej samej nazwie w prowincji koronnej. Dla odróżnienia dodawano również przydomek, tj. Szczuczyn Mazowiecki, lub stosowano łacińską nazwę *Luciopolis*.

²⁶ S. Biegański jako czas przybycia pijarów do Szczuczyna Litewskiego podaje rok 1725, S. Biegański, *Szkoły pijarskie w Polsce*, „Muzeum” 1897, 13, s. 753.

Józefowicz Hlebicki poślubił Katarzynę Scypionównę del Campo, chorążankę wendeńską. Jan Scypio del Campo, kasztelan smoleński, ożenił się z Teresą, córką Jerzego Józefowicza Hlebickiego²⁷. Już w 1718 r. zmarł pierwszy fundator, a jego dzieło kontynuował syn Aleksander. W tradycji szkolnej kolegium szczuczyńskiego za datę ufundowania placówki przyjmowano dzień 13 czerwca 1718 r., a więc wydaje się, iż Aleksander tylko zabiegał o potwierdzenie fundacji i przeznaczonych dla niej przywilejów²⁸. Zdaje się to potwierdzać fakt, iż w latach trzydziestych XVIII w. szkołę w Szczuczynie Litewskim nazywano Collegium Jozefovicianum. Pijarzy objęli tu probostwo przy kościele farnym z wszelkimi dochodami i zabudowaniami. Pierwsze zabudowania kolegium szczuczyńskiego były drewniane, dopiero w II poł. XVIII w. pojawiły się pierwsze budynki murowane. Szkołę w Szczuczynie Litewskim otwarto w 1718 r. i aż do wieku XIX mieściła się ona w trzech drewnianych domach. W XVIII w. placówka nie miała szczególnie bogatego wyposażenia, choć sytuacja materialna szczuczyńskich pijarów, którzy objęli równocześnie probostwo świeckie, sytuowała ich wśród bogatszych ośrodków na tym obszarze²⁹. W Szczuczynie Litewskim utrzymywano także seminarium nauczycielskie dla kleryków pijarskich przygotowujących się do pracy pedagogicznej³⁰. Po śmierci fundatora placówki pijarskiej Jerzego Józefowicza Hlebickiego jego córka kasztelanowa smoleńska Teresa Scypionowa dalej opiekowała się kolegium pijarskim. Przekazała zakonowi bliżej nieokreśloną kwotę, którą potwierdził sejm w 1726 r. Potem nastąpiły kolejne zapisy na rzecz szczuczyńskich pijarów, Scypionowie na Szczuczynie i Parzewszczyźnie przekazali 23 735 florenów. Piotr Pac przekazał 22 000 florenów, a Kazimierz Sapieha 15 000 florenów³¹. Zapisy te powodowały, iż w sumie zakonnicy mieli do dyspozycji znaczny kapitał. W 1832 r. wynosił on 94 735 zł, w tym największy udział stanowiły wspomniane donacje Scypionów. W 1785 r. kierownictwo szkoły objął ks. Bonifacy Stanisław Jundziłł, który zreorganizował ją według zasad KEN, tworząc 3-klasową szkołę podwydziałową. Jednym z najbardziej znanych

²⁷ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 8, Lipsk 1841, s. 303; cf. J. Kurkowski, *Nauczyciele i uczniowie szkoły pijarskiej w Szczuczynie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1995, 1, s. 84.

²⁸ J. Kurkowski, *Nauczyciele*, s. 84.

²⁹ *Ibidem*, s. 85.

³⁰ J. Łukaszewicz, *Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do r. 1794*, t. 4, Poznań 1851, s. 241.

³¹ *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 31–32, Kraków 1913, s. 158. Cf. J. Taraszkiewicz, *Pierwsze stulecie zakonu pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1642–1740)*, Gdańsk 2015, s. 90.

wychowanków szkoły był Ignacy Domeyko, który uczęszczał do niej w latach 1813–1816³².

W Wilnie pijarzy osiedli w 1722 r., dzięki zaproszeniu od biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego, pełniąc z początku różne posługi kościelne. Pijarzy na swoją siedzibę uzyskali tzw. kamienicę Kotowską, która należała do kolegium lubieszowskiego³³. Biskup Brzostowski w tym samym roku zmarł. Fundatorem kolegium wileńskiego był Antoni Sapieha, starosta merecki, od 1737 r. kasztelan trocki. Przekazał on w czerwcu 1725 r. zgromadzeniu pałac Połubińskich, później nazwany Sapieżyńskim, dwie kamienice oraz sumę 16 000 florenów, jednocześnie zobowiązał pijarów, by kształcili i wychowywali 6 młodzieńców ze stanu szlacheckiego aż do klasy retoryki. Drugim warunkiem było odprawianie dwóch mszy świętych tygodniowo w intencji za niego i jego żonę Rachelę z Wychnowskich. Zapisał też dodatkowo sumę 2000 złotych polskich³⁴.

Władysław Szulc pisał natomiast, iż Sapieha przekazał pijarom na potrzeby kolegium pałac Połubińskich oraz trzy kamienice: jedną leżącą naprzeciw kościoła dominikańskiego, drugą położoną z drugiej strony naprzeciw pałacu Sapiehów, zwaną „Szeferowską”, oraz trzecią przylegającą do tej ostatniej, zwaną „Berkinowiczowską” (możliwe, że pijarzy te dwie przylegające zapisywali jako jedną). Ta ostatnia znajdowała się w bardzo złym stanie.

Dokument potwierdzający przekazanie przez Antoniego Sapiechę pijarom pałacu w Wilnie nosi jednak datę o cztery lata późniejszą, gdyż datowany jest na rok 1729³⁵. W 1726 r. król August II Mocny wydał przywilej, w którym wyraził zgodę na osiedlenie się pijarów w Wilnie i otwarcie szkoły w mieście³⁶. Przybycie pijarów do Wilna natychmiast doprowadziło do konfliktu z jezuitami, którzy chcieli obronić swoje prawo wyłączności do nauczania w Wilnie. Wiedzieli, że celem pijarów jest otwarcie szkoły, chcieli za wszelką cenę temu zapobiec. Nie udało się jednak tego zrobić, pijarzy mieli poparcie innych zgromadzeń i sporej części mieszkańców miasta. W roku szkolnym 1726/1727 rozpoczęli działalność pedagogiczną. Za radą Stanisława Konarskiego rektor domu wileńskiego Torkwat Tymieński założył „pro nobili iuventute utilius educanda” konwikt wzorowany na świeżo zreformowanym rzymskim Collegium Nazarenum (w latach 1727–1729 Konarski pełnił tam obowiązki

³² Archiwum Polskiej Akademii Nauk, sygn. III-76, nr 43, k. 29b.

³³ *Kronika*, s. 48–49.

³⁴ W. Szulc, *Spyry Akademii Wileńskiej z pijarami o wyłączne prawo na szkoły. 1723–1753*, „Ateneum Wileńskie” 1939, 14, 1, s. 106–107.

³⁵ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 6331, k. 158–159.

³⁶ *Podręczna*, s. 159.

nauczyciela retoryki). W pierwszym roku funkcjonowania wileńskiej placówki w 1727 r. było 9 konwiktorów, a w 1730 r. już 30. Szkoła zaczęła się szybko rozrastać, w 1731 r. pijarzy również przejęli szkołę katedralną. W roku szkolnym mieli w sumie 319 uczniów, 206 w swojej szkole, 113 w katedralnej. W tej liczbie było 22 konwiktorów³⁷. Jezuici protestowali, argumentując, że zgodnie z prawami i przywilejami Akademii Wileńskiej mogą tam funkcjonować tylko szkoły jezuickie. Zarzucali pijarom, iż doprowadzili do przejścia do ich szkoły znacznej liczby „in notabili numero” studentów Akademii Wileńskiej³⁸. Spór między obu zakonami trwał prawie trzy dekady. W 1741 r. wyrokiem papieskim i nakazem królewskim polecono pijarom zamknąć szkołę publiczną. Ostatecznie zakony zawarły porozumienie dopiero w 1753 r. Pijarzy przegrali i zrezygnowali ze szkoły publicznej, utrzymali za to zgodę na prowadzenie konwiktów na 30 uczniów pochodzenia szlacheckiego, w tym dla 6 ubogich chłopców³⁹.

Najwybitniejszym rektorem domu wileńskiego w połowie XVIII w. był Maciej Dogiel, którego działania wspierał finansowo kanclerz litewski Michał Czartoryski. Dogiel zreformował konwikt dla młodzieży szlacheckiej, założył drukarnię, kupił pałac Scypionów, który dość szybko spieniężył, by zakupić w 1756 r. pałac Słuszków (sprzedano go w 1766 r.), odnowił gmach klasztoru i zaczął budowę kościoła. Rektor nabył także dla biblioteki szkolnej cenny księgozbiór oraz liczne środki dydaktyczne (narzędzia matematyczne)⁴⁰. Oprócz konwiktów szlacheckich pijarzy utrzymywali w Wilnie także dla młodych członków swego zgromadzenia studia na poziomie wyższym. W 1774 r. uzyskali pojezuicki klasztor i kościół św. Rafała na Śnipiszkach oraz zgodę od biskupa Ignacego Masalskiego na zwiększenie liczby konwiktorów. Niestety nie dokończono budowy kościoła i rozbudowy kolegium, powodem były długi zaciągnięte przez rektora Antoniego Mikuckiego. Zakon zmuszony był z tego powodu sprzedać rządowi rosyjskiemu w 1799 r. rezydencję na Śnipiszkach, którą uzyskał po kasacie jezuitów. Konwikt przetrwał aż do okresu represji po powstaniu listopadowym, gdy w 1834 r. nastąpiło w kolegium otwarcie Instytutu Szlacheckiego. Pijarom pozostawiono wtedy jedynie przyległą kamienicę. 14 marca 1835 r. także i ten dom został przejęty przez władze rosyjskie, w zamian za 400 rubli rocznie na wynajem innego

³⁷ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, rkps 1826, k. 1–8, 113.

³⁸ W. Konopczyński, *Stanisław Konarski*, Kraków 1926, s. 85–92.

³⁹ S. Biegański, *op. cit.*, s. 753; W. Szulc, *op. cit.*, s. 141; L. Piechnik, *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okresu kryzysu 1655–1730*, Rzym 1987, s. 122.

⁴⁰ *Historia Domus Varsaviensis Scholarum Piarum*, oprac. L. Chmaj, „Archiwum Dziejów Oświaty” 1959, 1, s. 180; J. Łukaszewicz, *op. cit.*, s. 259.

lokum⁴¹. W 1842 r. dom pijarów wileńskich został zaliczony przez rząd rosyjski do tzw. klasztorów nadetatowych, tzn. podlegających likwidacji po śmierci zakonników lub po umieszczeniu ich w innych ośrodkach⁴².

Początek klasztoru w Poniewieżu wiąże się z rezydencją w miejscowości Pogiry (Pogirie), która istniała już od 1723 r., gdy dwóch pijarów przybyło na zaproszenie ks. Krzysztofa Monwida Białozora, kanonika wileńskiego, i objęło tamtejszą parafię⁴³. W 1727 r.⁴⁴ placówka ta została przeniesiona do Poniewieża. Przyczynami przeniesienia były skromne dochody parafii i nie najlepszy klimat. Miejscowość nie była również dobrym miejscem na założenie szkoły, przede wszystkim ze względu na jej wielkość, była zbyt mała, by zapewnić odpowiednie zakwaterowanie uczniom, których też brakowało. Przeniesienie zakonników do Poniewieża możliwe było dzięki staraniom Krzysztofa Dąbskiego vel Dąbrowskiego, starosty bernatowskiego, pisarza ziemskiego upickiego. Dąbski przekazał pijarom majątek Dowmiany (wioski Pożagiemie i Lepsze), a Krzysztof Białozor majątek Pousłów (wioski Piktagole, Łasagole, Kiewagole, Szwangole i Śniepizski). Zakonnicy przejęli kościół i zabudowania kościelne. Dąbski obiecał wybudować murowany budynek, niestety nie dotrzymał obietnicy i ostatecznie pijarzy wybudowali w 1729 r. nowy drewniany budynek na kolegium, a w starym budynku parafialnym umieszczono szkołę. Jacek Taraszkiewicz napisał, że dokładna data uruchomienia szkoły nie jest znana⁴⁵, z zachowanych dokumentów w Archiwum Generalnym w Rzymie dowiadujemy się, że uroczyste otwarcie szkoły nastąpiło 13 listopada 1729 r.⁴⁶ W roku 1737 Kazimierz Aleksander Imbraim Straszewicz zapisał kapitał na rzecz kolegium w Poniewieżu, aby umieścić w nim profesora filozofii, który zaczął nauczać filozofii zakonników i świeckich⁴⁷.

Kolejny ośrodek pijarski był usytuowany w miejscowości Werenowo (wcześniejsza nazwa Bołotne), powstał w 1735 r. z fundacji kasztelana smoleńskiego i starosty borciańskiego Jana Scypio del Campo wraz z żoną Teresą z Hlebickich-Józefowiczów i synem Józefem, starostą lidzkim

⁴¹ J. Godlewska, *Wileński Instytut Szlachecki (1834–1863). Pamięci Prof. Stanisława Kościakowskiego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1985, 28, s. 106; J. Kurkowski, *Z dziejów polskiego edytorstwa źródeł historycznych. Maciej Dogiel (1715–1760)*, „Analecta. Materiały z Dziejów Nauki” 2006, 15, 1–2, s. 112.

⁴² J. Kurkowski, *Z dziejów*, s. 112.

⁴³ AGSP, RPPL, sygn. 59A, k. 2.

⁴⁴ Stanisław Biegański błędnie datował uruchomienie placówki na rok 1750. Vide: S. Biegański, *op. cit.*, s. 5.

⁴⁵ J. Taraszkiewicz, *op. cit.*, s. 91.

⁴⁶ AGSP, RPPL, sygn. 59A, k. 2.

⁴⁷ *Ibidem*.

i mukarowskim. Gdy Józef Scypio del Campo poślubił Werenę Firlejównę z Dąbrowicy, młoda para otrzymała miasteczko Bołotne. Od imienia nowej dziedziczki miejscowość uzyskała nową nazwę Werenów (Werenowo). Wkrótce potem, 1 sierpnia 1735 r., Jan Scypio del Campo wraz z żoną Teresą i nowożeńcami podpisali intercyzę w sprawie osiedlenia pijarów. Ofiarowali zakonnikom plac pod kościół i szkołę oraz 50 000 złp na utrzymanie 12 zakonników. Była to druga po Szczuczynie Litewskim fundacja tej rodziny na rzecz pijarów. Stanęli oni również po stronie pijarów w sporze z jezuitami wileńskimi⁴⁸. Sumę 10 000 florenów ulokowano na folwarku Łopaciszki z wioską Wilkańce (Wilkuńce, Wiekańce), 5000 florenów na wsi Osowa Bielikowiczowska należącej do Samuela Bielikiewicza, 10 000 florenów lokowano na kahale różańskim, 20 000 florenów prawem zastawnym na Mereczu, a 5000 florenów u samego fundatora⁴⁹. Oprócz kwoty fundacyjnej donatorzy w 1734 r. dołączyli na mocy testamentu ich dworzanina Wojciecha Stecewicza kolejne 22 000 florenów lokowane na Radziwoniszkach. Pijarzy w zamian zobowiązywali się do pełnienia posług kapłańskich, nauczania w szkole i odprawiania mszy świętych w intencji fundatorów⁵⁰. W intencji Jana Scypiona del Campo i jego małżonki pijarzy mieli odprawiać msze w poniedziałki, za rodziców fundatora (Kazimierza i Zofię) w środy, za Józefa i jego żonę w piątki, za duszę Wojciecha Stecewicza we wtorki, a w soboty – mszę śpiewaną za „dusze ratunku nie mające”⁵¹.

Do Werenowa przybyli dwaj pijarzy: Jan od św. Tomasza z Akwinu Bogucki, który pełnił funkcję przełożonego (superiora) oraz Teodor Borkowski, kaznodzieja, administrator parafii i nauczyciel. Zakonnicy objęli parafię i natychmiast uruchomili szkołę. Już w roku szkolnym 1737/1738 obok klas początkowych *infimy* pojawiły się też klasy wyższe *poesis* i retoryka. W roku szkolnym 1738/1739 w każdej klasie nauczał osobny nauczyciel. Początkowo szkoła działała w prowizorycznych warunkach, a pijarzy mieszkali na plebanii. Jednak ks. Boguckiemu udało się uzyskać kwotę 10 000 florenów z sumy funduszowej, która pozwoliła wznieść nowe, choć drewniane budynki. Uporządkowano wówczas także folwark Łopaciszki. Domowi w Werenowie podlegała rezydencja w Geranonach (Gieranonach, Gieranionach), która posiadała szkołę parafialną, w której uczyło dwóch zakonników. W *Podręcznej Encyklopedii Kościelnej* czytamy, że pijarzy bywali w Geranonach jeszcze przed przybyciem zakonu do

⁴⁸ W. Szulc, *op. cit.*, s. 133; J. Kurkowski, *Pijarzy w Werenowie i Lidzie (1735–1845)*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 1997, 6, 1, s. 54.

⁴⁹ J. Kurkowski, *Pijarzy*, s. 46.

⁵⁰ *Podręczna*, s. 163.

⁵¹ J. Kurkowski, *Pijarzy*, s. 46, 48.

Werenowa, bo już około 1730⁵². Można przypuszczać, że pijarzy z Werenowa w latach szkolnych 1737/1738 oraz 1738/1739 sprawowali też opiekę nad szkołą w Tołoczynie.

Na temat kolejnej placówki w Zelwie wiadomo bardzo niewiele. Około 1740 r. miejscowy proboszcz, ksiądz Gabriel Szmidt (Szmytt), założył rezydencję księży pijarów, którym oddał w dzierżawę folwark Czerniak ze wsią Jastrzębie⁵³. Ponadto zapisał pijarom sumę 15 142 florenów oraz wszystkie swoje ruchomości. W zamian zobowiązywał ich do utrzymania szkoły, aż do klasy retoryki włącznie, oraz do pomocy w katechizacji miejscowej ludności⁵⁴. Szkoły średniej nie udało się otworzyć, funkcjonowała za to szkoła parafialna (możliwe, że z przerwami). W latach 1756–1757 uczył w niej ks. Mikołaj Brodowski. Szkoła została zlikwidowana przez rząd carski w 1832 r.⁵⁵

Początki kolegium lidzkiego powiązane są z kolegium w Werenowie. Jego fundatorami była rodzina Scypion del Campo. Kolegium werenowskie funkcjonowało 30 lat, do 12 stycznia 1756 r., kiedy Ignacy Scypio del Campo – wnuk fundatora kolegium werenowskiego – przeniósł je do Lidy. Przenosiny te motywowano lepszym położeniem Lidy oraz tym, że choć jest większa od Werenowa i mimo że jest miastem powiatowym, nie posiada szkoły⁵⁶. Na wybór mógł mieć wpływ pochodzący z powiatu lidzkiego pijar Maciej Dogiel – nauczyciel Ignacego del Scypio. Zmianę lokalizacji wymusił wspomniany już spór pijarów z jezuitami litewskimi⁵⁷ – jezuita twierdzili, że szkoła jest zbyt blisko Akademii wileńskiej. Powoływali się na *casus* Akademii Krakowskiej. Nowa placówka, początkowo drewniana, obejmowała: kościół, kolegium oraz szkołę. Nowa siedziba pijarska miała dodatkowo zapisane dwa folwarki: Łopaciszki i Postawszczyzna oraz szereg legatów testamentowych, które gwarantowały określone sumy na utrzymywanie kolegium i szkoły. Szkoła w Lidzie rozpoczęła działalność w roku szkolnym 1756/1757, jak napisano w kronice: „Lekcje dawał sam prefekt i przybyły z Dąbrowicy ks. Wysłouch. Uczniowie z Werenowa przenieśli się tu gromadnie, jeżeli nie wszyscy bo tam szkoła ustała, a tu już były klasy wyższe, jak

⁵² Podręczna, s. 163.

⁵³ W różnych opracowaniach pojawiają się daty 1739, 1740, 1741. Vide: L. Picanoyl, *op. cit.*, s. 277; L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 397; J. Taraszkiewicz, *op. cit.*, s. 91.

⁵⁴ W. Tołoczko, *Wiadomość historyczna o kościele Zelwiańskim*, „Dwutygodnik Dyecezalny” 1913, 4, 23, s. 323; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 14, red. B. Chlebowski, Warszawa 1895, s. 567.

⁵⁵ L. Zasztowt, *op. cit.*, s. 397.

⁵⁶ APPZP, CL, sygn. 2, k. 81.

⁵⁷ J. Kurkowski, *Pijarzy*, s. 54; „Archiwum Pijarskie” 2003, 43, s. 19.

pokazują obowiązki nauczycielskie Pijarów zapisanych w księdze osób Zgromadzenia”⁵⁸. Działalność edukacyjną w Lidzie pijarzy prowadzili do 9 września 1834 r.⁵⁹ Likwidacja kolegium zaczęła się w lutym 1842 r., klasztor skasowano ostatecznie w maju 1845 r., a zakonników rząd rosyjski przeniósł do Międzyrzecza Koreckiego⁶⁰. Tak skończyła się pierwsza, prawie stuletnia obecność pijarów Lidzie.

Kolejne kolegium pijarskie ufundowane zostało w 1741 r. przez kasztelana połockiego Waleriana Antoniego Żabę⁶¹ w Łużkach. Od jego imienia nazywane było również Walerianów. Kasztelan Żaba przekazał pijarom dochody z folwarku Wiesniek (Wieśnick) w powiecie borysowskim oraz wybudował budynek szkolny, zabudowania gospodarcze i udzielił pijarom prawa do pozyskiwania drewna (na opał i reperacje budynków) w puszczy łuzeckiej⁶². Dochód pozwalał również na utrzymanie ubogich uczniów (w 1785 r. było ich 12, a w 1804 r. tylko 5). Szkoła łuzecka cieszyła się popularnością, przewyższała liczebnością sąsiednie placówki. Z okresu od 1779 r. aż do likwidacji szkoły w maju 1832 r. zachowały się (z przerwą na lata 1795–1801) dane statystyczne dotyczące liczby uczniów. Najwięcej uczniów – 189 – uczyło się w roku szkolnym 1820/1821⁶³.

W latach czterdziestych XVIII w. powstały dwa kolejne kolegia pijarskie. W Rosieniach w 1743 r. oraz w Wiłkomierzu w 1745 r. Pierwsze ufundowała rodzina Siennickich, drugie szlachta ziemi wiłkomierskiej. W obu kolegiach funkcjonowały szkoły średnie, które zlikwidowano w 1832 r.⁶⁴

Kolegium w Witebsku zostało ufundowane około 1753 r. przez obywateli miasta Adama i Annę Świrszczewskich, rok później pobudowano kościół i zabudowania gospodarcze⁶⁵. Kolegium w Witebsku było ostatnią placówką pijarską utworzoną przed 1772 r. w prowincji litewskiej. O tym kolegium i szkole niewiele zachowało się źródeł, szczególnie z XVIII w., dlatego jego losy są mało znane. Placówka witebska znalazła się na obszarze I zaboru rosyjskiego, nie była więc podporządkowana Komisji Edukacji Narodowej, a to z pewnością wpłynęło na mniejsze zainteresowanie ze strony historyków oświaty badających ten okres. Niemniej

⁵⁸ APPZP, CL, sygn. 2, k. 85.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 134; L. Zasztowt, *op. cit.*, s. 377.

⁶⁰ APPZP, CL, sygn. 2, k. 166.

⁶¹ O. Hedemann, *Szkoły walerianowskie X.X. pijarów łuzeckich*, Wilno 1937, s. 1.

⁶² *Ibidem*, s. 1–2.

⁶³ *Ibidem*, s. 139.

⁶⁴ L. Picanył, *op. cit.*, s. 276; M. Ausz, *The Piarist School in Raseiniai*, „Res Historica” 2001, 51, s. 291–292.

⁶⁵ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, фонд 1781, вопіс 26, справа 1401, к. 1; M. Gozdawa, *Wspomnienie o Pijarach witebskich*, „Kwartalnik Litewski” 1910, 1, 1, s. 89–110.

z pewnością założenia tej reformy były realizowane. Ponieważ pijarzy często zmieniali placówki szkolne, należy przypuszczać, że znali ustawy KEN, które wdrażali i realizowali w innych szkołach pijarskich. Kościół murowany konsekrowano w 1788 r. Dodatkowo fundatorzy zapisali pijarom 1000 talarów, które zostały ulokowane na procent na dobrach burmistrza witebskiego Jana Iholnika. Z czasem tak skromna fundacja została powiększona o zapisy od rodziny Pociejów w wysokości 1200 talarów, chorążego witebskiego Mohuczego – 100 talarów, rodziny Kossovów – 200 talarów, Milkiewicza – 800 talarów. W 1761 r. Michał Mikosz, rotmistrz woj. witebskiego i sędziea graniczny, zapisał pijarom jurydykę pod miastem w zamian za „roczne egzekwie za dusze zmarłe znikąd rątku nie mające”. W 1763 r. burmistrz witebski Jan Iholnik z żoną Anną ofiarował 550 talarów w zamian za dwie msze miesięcznie w ich intencji za życia i po śmierci⁶⁶. Po uzyskaniu zapisu od księcia Grigorija Potiomkina w Dubrownie (Dąbrownie) pijarzy przenieśli tam szkołę w 1785 r., a w Witebsku prowadzili tylko parafię. Po rezygnacji w 1799 r. z fundacji w Dubrownie szkoła powróciła do Witebska. Funkcjonowała tam do 1821 r., kiedy to rząd carski przeniósł pijarów witebskich do Połocka. Zakonnicy przejęli po jezuitach słynną Akademię Połocką i prowadzili ją do 1830 r., kiedy to rząd carski odebrał budynki i przeznaczył je na szkołę wojskową. Pijarzy przenieśli się z częścią wyposażenia do Wilna i tam otworzyli szkołę, która funkcjonowała niespełna dwa lata, bowiem już w 1832 r. została zamknięta⁶⁷.

PODSUMOWANIE

Kolegia pijarskie i szkoły prowincji litewskiej zostały stopniowo zlikwidowane w latach trzydziestych i czterdziestych XIX w. Najdłużej przetrwało kolegium w Międzyrzeczu Koreckim, które stało się miejscem pobytu pijarów po likwidacji ich prowincji. Ostatniego prowincjała litewskiego wybrano na kapitule w 1841 r., był nim ks. Joachim Dębiński, który rządził do 24 maja 1843 r., to jest do likwidacji prowincji przez władze rosyjskie. Ostatni pijar litewski, ks. Augustyn Weryha, zmarł w 1894 r.⁶⁸

Tak pisał Daniel Beauvois:

⁶⁶ O kolegium w Witebsku vide: M. Ausz, *The Piarist college in Vitebsk*, „Studia Białorusyjskie” 2019, 13, s. 41–54.

⁶⁷ I. Kadulska, *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach 1812–1820*, Gdańsk 2004, s. 55; L. Zasztowt, *op. cit.*, s. 156.

⁶⁸ *Katalog Polskiej Prowincji Zakonu Kleryków Regularnych Matki Bożej Szkół Pobożnych (ojców pijarów)*, Kraków 1982, s. 12.

Wprawdzie szkoły pijarskie nie zawsze odpowiadały życzeniom Uniwersytetu, jednak, jak się zdaje, usiłowały dostosować się do nich w stopniu maksymalnym. W każdym bądź razie po utracie Połocka pijarzy znaleźli się w grupie zakonów, które Murawiovi, mohylowski gubernator cywilny, chciał zniszczyć w pierwszym rządzie (koniec 1830 r.). Istotnie, już 2 grudnia 1830 r. wysłał on do ministerstwa memoriał na temat szkodliwości katolickiego fanatyzmu; posłużył jako uzasadnienie represji w 1832 r. Ażeby zapobiec zepsuciu „ludu rosyjskiego”, proponuje odebranie duchowieństwu katolickiemu wszelkiego wpływu na szkoły białoruskie i założenie tam świeckich szkół rosyjskich. Co więcej, jego zdaniem należy zabronić księżom katolickim wykonywania funkcji nauczycieli prywatnych. Tak płacą pijarzy za swoją długą tradycję służby dla rozwoju polskiego ducha obywatelskiego⁶⁹.

Pijarzy starali się dostosowywać do zmian zachodzących w oświacie, czym odróżniali się od innych szkół zakonnych, znacznie też przewyższali je swoim poziomem. Jeżeli weźmiemy pod uwagę teren Wielkiego Księstwa Litewskiego, to szkoły pijarskie w XVIII i początkach XIX w. należały do najlepszych. Zarówno w grupie wykładowców, jak i wychowanków szkół pijarskich znajdziemy wybitne postacie, także z „pierwszych stron polskiej historii”. Jednak działalność pijarów na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej wciąż czeka na rzetelne i obszerne opracowanie. Prowincja litewska miała w swoich szeregach wielu wspaniałych zakonników: np. Kazimierza Narbutta, Macieja Dogiela, Stanisława Bonifacego Jundziłła, Aleksego Kotiużyńskiego, Tadeusza Langa, Bernarda Sirucia, Ferdynanda Serafinowicza, Hieronima Stroynowskiego, Rafała Czerwiakowskiego, Anioła Dowgirda i wielu innych. Wykształcili kilka pokoleń uczniów, wśród najwybitniejszych wychowanków znajdziemy: Tadeusza Kościuszkę, Ignacego Domeykę, Cypriana Godebskiego, Jana Kazimierza Wilczyńskiego, Alojzego Felińskiego, Łukasza Gołębiowskiego, Hieronima Kajsiewicza i wielu innych.

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archivio generale delle Scuole Pie:

Provinciarum, Provincia Lithuania, sygn. 56A, 59A.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk:

sygn. III-76.

⁶⁹ D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 2, *Szkoły podstawowe i średnie*, Lublin 1991, s. 177.

Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów:

Collegium Lidense, sygn. 2.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie:

rkps 1826.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie:

rkps 6331

Natsyyanal'ny historychny arkhiv Byelarusi [Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі]:

Fond [фонд] 1781, vopis [вопис] 26, sprava [справа] 1401.

Studies (Opracowania)

„Archiwum Pijarskie” 2003, 43.

Ausz M., *The Piarist college in Vitebsk*, „Studia Białorutenistyczne” 2019, 13.

Ausz M., *The Piarist School in Raseiniai*, „Res Historica” 2021, 51.

Beauvois D., *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 2, *Szkoły podstawowe i średnie*, Lublin 1991.

Biegański S., *Szkoły pijarskie w Polsce*, „Muzeum” 1897, 13.

Giordano F., *Święty Józef Kalasancjusz twórca szkoły pijarskiej*, przeł. I. Stec-Sedecka, Kraków 1985.

Godlewska J., *Wileński Instytut Szlachecki (1834–1863). Pamięci Prof. Stanisława Kościatkowskiego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1985, 28.

Gozdawa M., *Wspomnienie o Pijarach witebskich*, „Kwartalnik Litewski” 1910, 1, 1.

Historia Domus Varsaviensis Scholarum Piarum, oprac. L. Chmaj, „Archiwum Dziejów Oświaty” 1959, 1.

Katalog Polskiej Prowincji Zakonu Kleryków Regularnych Matki Bożej Szkół Pobożnych (ojców pijarów), Kraków 1982.

Konopczyński W., *Stanisław Konarski*, Kraków 1926.

Kronika Kollegium Lubieszowskiego x.x. Pijarów, oprac. A. Moszyński, Kraków 1876.

Kurkowski J., *Bernard Syruć (1731–1784)*, Warszawa–Lida 2009.

Kurkowski J., *Nauczyciele i uczniowie szkoły pijarskiej w Szczuczynie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1995, 1.

Kurkowski J., *Pijarzy w Werenowie i Lidzie (1735–1845)*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 1997, 6, 1.

Kurkowski J., *Z dziejów polskiego edytorstwa źródeł historycznych. Maciej Dogiel (1715–1760)*, „Analecta. Materiały z Dziejów Nauki” 2006, 15, 1–2.

Łukaszewicz J., *Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do r. 1794*, t. 4, Poznań 1851.

Niesiecki K., *Herbarz Polski*, t. 8, Lipsk 1841.

Picanoyl L., *Brevis conspectus historico-statisticus ordinis scholarum piarum*, Romae 1932.

Piechnik L., *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okresu kryzysu 1655–1730*, Rzym 1987.

Podręczna Encyklopedia Kościelna, t. 31–32, Kraków 1913.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 14, red. B. Chlebowski, Warszawa 1895.

Szulc W., *Spory Akademii Wileńskiej z pijarami o wyłączne prawo na szkoły 1723–1753*, „Ate-neum Wileńskie” 1939, 1.

Taraszkiewicz J., *Pierwsze stulecie zakonu pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1642–1740)*, Gdańsk 2015.

- Tołoczko W., *Wiadomość historyczna o kościele Żelwiańskim*, „Dwutygodnik Dyecezalny” 1913, 4, 23.
- Zakony męskie w Polsce w 1772 r.*, red. L. Bieńkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, Lublin 1972.
- Zasztowl L., *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997.

NOTA O AUTORZE

Mariusz Ausz – dr hab., profesor uczelni w Katedrze Historii Społecznej i Edukacji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Jego zainteresowania badawcze dotyczą historii szkół pijarskich w Polsce od XVII w. do współczesności, współczesnej szkolnej i pozaszkolnej edukacji historycznej, problematyki kształcenia przyszłych nauczycieli historii. Autor i współautor ponad 70 publikacji naukowych, w tym 3 monografii: *Szkoły pijarskie na Lubelszczyźnie w wiekach XVII–XIX* (Lublin 2006); *Odbudowa polskiej prowincji pijarów. Działalność wychowawczo-edukacyjna zakonu w latach 1873–1918* (Lublin 2013); *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale pijarskim* (Warszawa 2018).

ABOUT THE AUTHOR

Mariusz Ausz – PhD, Assistant Professor at the Department of Social History and Education of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. His research interests concern the history of Piarist schools in Poland since 17th c. to the present day, contemporary schools and extra-curriculum historical education, the issue of educating future history teachers. Author and co-author of over 70 scientific publications, including 3 monographs: *Szkoły pijarskie na Lubelszczyźnie w wiekach XVII–XIX* (Lublin 2006); *Odbudowa polskiej prowincji pijarów. Działalność wychowawczo-edukacyjna zakonu w latach 1873–1918* (Lublin 2013); *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale pijarskim* (Warszawa 2018).